

Надія Стрішенець

Історія Британської бібліотеки

Сучасна національна бібліотека Великої Британії, або, як її називають коротко і просто, — Британська бібліотека, хоча і включає нині до свого складу кілька раніше самостійних бібліотек, в основному є спадкоємицею бібліотеки Британського Музею.

Бібліотека Британського Музею, яка ще донедавна — до 1973 р. — виконувала функції національного книгозбирання, була заснована майже 250 років тому, коли в 1753 р. Парламент прийняв закон про створення Британського Музею. Цьому передували деякі події. У 1700 р. англійський аристократ Джон Коттон передав своє багате на рідкісні видання зібрання у дар країні. Кілька десятиліть воно практично не використовувалося. Але в 1753 р. згідно із заповітом придворного лікаря, дослідника природи й мандрівника, президента Королівського товариства Хенса Слоуна його бібліотека, колекція раритетів і будинок, в якому вони містилися, перейшли у власність держави. Необхідність означення статусу цих зібрань (до яких долучилася і колекція герцогів, братів Роберта і Едварда Харлі) спонукала Парламент прийняти закон про заснування Британського Музею. До колекцій, що склали основу зібрання, в 1757 р. король Георг II приєднав стару Королівську бібліотеку, засновану ще у XV ст. (1471 р.) Едуардом IV. Разом з нею Музею було передано право одержувати обов'язковий примірник (ОП) усіх книг, що виходили у Великій Британії та Ірландії. До бібліотеки Музею передавалися й книги, конфісковані в період Реформації у монастирських книгозбірнях.

Музей відкрито для публіки в 1759 р., а у 1774 р. — читальний зал на 120 місць. Невдовзі Музей та його бібліотека стали відомими далеко поза межами країни. Колишній його директор писав, що за кордоном Британський Музей услід за Британським флотом став найбільш поважною національною інституцією¹.

¹ *Esdaile A. The British Museum Library: A short history and survey. — London, 1948. — P. 5.*

Фонди швидко зростали за рахунок дарів англійських мандрівників та багатств, захоплених у колоніях. І це були не лише книги та рукописи (серед них — давньоєгипетські папіруси). Під час війни з наполеонівською Францією британські війська захопили в Єгипті чимало унікальних археологічних цінностей, серед яких — знаменитий Розеттський камінь з давньоєгипетськими та давньогрецькими ієрогліфами, висіченими ще в 196 р. до н. е. У 1816 р. до Музею було передано фриз Парфенона та інші безцінні витвори давньогрецьких скульпторів, вивезені з Афін англійським послом у Константинополі лордом Т. Елгіном.

Відзначимо, що на початку штат співробітників складався здебільшого із медиків і священників, для яких служба в Бібліотеці була лише доповненням до основної роботи. Радикальні зміни в її діяльності відбулися лише всередині XIX ст. і пов'язані вони з ім'ям видатного бібліотекаря того часу Антоніо Паніцці (1797—1879). Італієць за походженням, він змушений був покинути батьківщину, де йому загрожувала кара за участь у боротьбі за об'єднання Італії. Як талановитий викладач італійської мови та літератури, він вступив на роботу до бібліотеки Британського Музею, де прослужив понад 30 років (1831—1866), десять з яких (з 1856) — директором. Людина величезної енергії і відданості справі, Паніцці був названий сучасниками «королем бібліотекаря».

Він одержав Бібліотеку з фондом 115 тис. од., і часто це були випадкові видання. За обсягом і складом фондів вона відставала від національних бібліотек Європи. Так, в одвічної суперниці Англії — Франції фонд Національної бібліотеки налічував тоді вже півмільйона томів. Тому Паніцці насамперед спрямував свою увагу на комплектування фондів, на їх планове і передбачуване, а не випадкове надходження, що, безперечно, знижувало їхню цінність.

Він встановив контроль за одержанням обов'язкових примірників англійських видань. Це

означало надходження ОП з усіх колоніальних володінь Британської імперії; добився від Парламенту постійних і суттєвих асигнувань на придбання іноземної літератури. За час його діяльності бібліотечний фонд зріс до 1 млн од. зб. Було відкрито місця для читачів у не бачених раніше розмірах. Праця в Бібліотеці стала основним і єдиним заняттям її співробітників, їх професією.

Паніцці брав участь у проектуванні і спорудженні нового приміщення зі знаменитим Овальним читальним залом (відкритим у 1857 р.), для якого характерне центральне положення з прилеглими до нього книгосховищами. Скліятий купол, як джерело освітлення в залі, нові для того часу металеві конструкції в книгосховищах багато в чому визначили практику будівництва великих бібліотек другої половини ХІХ ст.

Ще однією галуззю бібліотекознавства, де Паніцці залишив помітний слід, була каталогізація. В його «Правилах складання каталогу» (1841)², якими відкривався 1-й том «Каталогу друкованих книг Британського Музею» і які були розроблені під завдання алфавітного каталогу, вперше докладно розглядалося поняття «автор». Це він наполягав, щоб твори одного автора були зібрані під єдиною формою заголовка, об'єднані в єдиний комплекс. Отже, Паніцці можна вважати першим, чи одним з перших, хто вдався до таких актуальних нині авторитетних записів та авторитетного контролю. Ним було введено поняття «колективний автор». Його «Правила» були одними з найперших Правил каталогізації взагалі і значно вплинули на теорію та практику каталогізації ХІХ—ХХ ст.

Паніцці, підкреслимо, був противником систематичного каталогу (СК). Він вважав, що нові відкриття в науці невдовзі зроблять будь-яку класифікацію дуже «смішною». Роботи над класифікацією були навіть призупинені на деякий час (1835), але в 40-ві роки більшість фахівців була за СК і його створення тривало.

Найбільше Паніцці не терпів некомпетентності, особливо, якщо вона поєднувалася з крутістью, хитрістю та зарозумілістю. Завжди вимагав дотримання дисципліни. Його вплив на формування фондів, їх розміщення, каталогізацію, організацію читального залу відчувався у Бібліотеці Британського Музею впродовж багатьох років.

Читальний зал став творчою лабораторією англійських письменників, учених. У списках його читачів — чимало класиків англійської літератури, вчених зі світовими іменами, відомих політичних діячів. Так, Б. Шоу на знак вдячності

заповів книгозбірні значні суми, в т. ч. — відрахування від авторських гонорарів за виконання «Пігмаліона». І зараз Бібліотека використовує їх для придбання рідкісних книг.

У роки Першої світової війни уряд різко скоротив бюджет, Бібліотека переживала важкі часи, але фонди її не постраждали. Зате бомбування під час Другої світової війни завдало їй великої шкоди. Загальні втрати становили не менше 250 тис. книг і комплектів газет. По війні Бібліотека працювала над відновленням втраченого, хоч це вдалося наполовину. До речі, після війни у Бібліотеці Академії наук України (нині — Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського), коли директором був Юрій Меженко, також було створено окрему ділянку роботи з виявлення прогалин у її фондах.

Бібліотека Британського Музею, треба відзначити, мала ту особливість, встановлену ще за Паніцці, що книги з неї не видавалися додому нікому — ні окремим особам, ні установам, ні іншим бібліотекам. Тому зростання інформаційних потреб спричинилося до створення в 1916 р. Національної центральної бібліотеки (National Central Library), яка з 1930 р. стала Національним центром МБА для бібліотек усіх типів, а після 1945 р. відігравала роль національного центру абонементу, міжнародного книгообміну. До її функцій входило також збереження малозапитуваних видань, що знаходилися в спеціальному книгосховищі у Вулвичі.

Стрімкий розвиток техніки, прорив людини у космос викликав до життя нову бібліотеку. Так, з 1962 р. розпочала роботу Національна бібліотека-абонемент з науки і техніки (National Lending Library for Science and Technology) в Бостон Спа. Її метою стало забезпечення найсучаснішою науково-технічною інформацією промисловості Англії через МБА.

Паралельно функціонувала Національна довідкова бібліотека з природничих наук і винахідництва (National Reference Library of Science and Invention) (заснована в 1855 р.). З 1960 р. вона почала формувати свій фонд через бібліотеку Британського Музею, а з 1966 р. ввійшла до її Відділу друкованих видань. Вона забезпечувала обслуговування з названих питань.

Крім того, з 1949 р. у приміщенні Британського Музею працювала, залишаючися самостійним підрозділом, Служба британської бібліографії. Користуючись обов'язковим примірником видань, що їх одержував Британський Музей, вона вела облік друкованої продукції країни, тобто забезпечувала поточну державну бібліографічну реєстрацію британських видань.

Склалася ситуація, коли чотири бібліотеки, тією чи іншою мірою, виконували функцію на-

² Rules for Compilations of the Catalogue // Catalogue of Printed Books in the British Museum. — London, 1841. — Vol. I. — P. V—IX.

ціональних. У комплектуванні та функціях спостерігався невиправданий паралелізм, певні незручності відчували й читачі. Рішенням уряду було створено Комітет під керівництвом віцепрезидента Ноттінгемського університету лорда Ф. Дейтона, якому було доручено проаналізувати діяльність названих бібліотек та визначити шляхи вдосконалення бібліотечного обслуговування у державному масштабі. Члени Комітету не були професійними бібліотекарями, що викликало зрозуміле обурення англійських бібліотекарів. Але Комітет широко опирався як на їхню думку, так і на зауваження користувачів. Результати його роботи постійно публікувалися і обговорювалися бібліотечною громадськістю. Комітет врахував думку понад 180 організацій, 70 окремих осіб, дані 12 багатоаспектних досліджень, що стосувалися складу читачів, складу запитів на літературу, аналізу відмов усіх чотирьох бібліотек, а також зарубіжний досвід.

Після ретельного аналізу Комітет подав до Парламенту пропозиції з реорганізації Національної бібліотеки і системи бібліотечного обслуговування у країні³. Його рекомендації було покладено в основу бібліотечного закону 1972 р. (British Library Act). Англійський Парламент прийняв закон про Національну бібліотеку, який об'єднав в одне ціле п'ять раніше самостійних установ:

- ◆ Бібліотеку Британського Музею;
- ◆ Національну довідкову бібліотеку з природничих наук і винахідництва;
- ◆ Національну центральну бібліотеку;
- ◆ Національну бібліотеку-абонемент з науки і техніки;
- ◆ Службу Британської національної бібліографії.

У квітні 1973 р. Національну бібліотеку було відкрито офіційно.

Розкидані по Лондону і навіть поза його межами (бібліотека-абонемент у Бостон Спа), ці сховища були адміністративно й організаційно об'єднані і продовжують розвиватися як підрозділи національної бібліотеки⁴. А національні в регіональному масштабі бібліотеки Уельсу і Шотландії та книгозбірні Оксфордського і Кембриджського університетів, як бібліотеки загальнодержавного значення, почали координувати свою роботу з Британською бібліотекою. Якщо додати, що в 1980 р. до неї було передано бібліотеку і архів Управління у справах Індії та Британський інститут звукозапису, переіменованій у Національний архів зву-

козапису, неважко уявити, яких масштабів сягає нині.

Тому майже паралельно (перший — у 1964, другий — у 1972 р.) було підготовлено проекти будівництва її нового приміщення. Це було викликано і необхідністю об'єднання основних фондів, роздроблених по різних приміщеннях, і необхідністю забезпечити оптимальні умови збереження фондів, створити стабільний температурно-вологісний режим і впровадити найсучасніші технології обслуговування, розширити відкритий доступ для довідкових видань з природничих наук. У 1975 р. на відстані одного кілометра від Британського Музею в районі Сент-Панкрас було виділено майданчик приблизно в чотири гектари, на якому розпочалося будівництво. Офіційно нове приміщення Британської бібліотеки було відкрито королевою в червні 1998 р.⁵

У кінці 1985 р. реорганізовано її структуру. Створено два великих комплекси: 1) Гуманітарні та соціальні науки; 2) Наука, техніка, промисловість. Управління книгозбірнею здійснює Бюро із 13 осіб, голову якого призначає Парламент, а його заступник — виконавчий директор — є фактично главою і керівником усієї Бібліотеки. Решта складу Бюро — директори провідних комплексів, член Бюро, призначений королевою, представники університетів, великих видавництв, благодійних фондів. У вищому керівництві — посада керуючого маркетингом. До його обов'язків входить розвиток у всіх відділах Бібліотеки вигідних у фінансовому відношенні напрямів роботи, організація реклами її платних послуг тощо.

Таким у загальних рисах є історичний шлях, пройдений Британською бібліотекою, яка, незважаючи на уславлений британський консерватизм, є дуже динамічною системою, що вчасно і адекватно реагує на нові виклики сьогодення.

³ Ця визначна подія стала однією з підстав проведення міжнародної конференції, присвяченої спорудженню нових національних бібліотек, що було названо феноменом Європи кінця ХХ ст. (Рига, 23—26 серпня 1998 р.). На ній було представлено також проект нового приміщення Національної бібліотеки Латвії «Палац світла» і, звичайно, відновленої за допомогою ЮНЕСКО стародавньої Александрійської бібліотеки в Єгипті (див.: Бюллетень ЮНЕСКО: Інформація. Інформатика. Телематика. 1998. Т. 26. № 2. С. 14—15; Бюллетень ЮНЕСКО: Обща програма по інформації. 1996. Т. 24. № 1. С. 10—12).

³ Report of the National Libraries Committee // British Librarianship and Information Science, 1966—1970. — London, 1972. — P. 357—364.

⁴ The British Library: Past, present, future. — London, 1989. — 64 p.